

# Székesfehérvár történeti városmagjában álló templomának kutatás- és építéstörténete

## Bevezetés

2014 és 2023 között lehetőség nyílt régészeti feltárásokat és falkutatásokat végezni a II. János Pál pápa téren álló püspöki székesegyházon belül és annak környezetében (1. kép).<sup>1</sup> A kapott kutatási eredmények lehetővé tették a templom középkori építéstörténetének mélyebb megismerését.

Fehérvár a veszprémi püspökség 1009. évi határleíró oklevelében szereplő *Alba Civitas* megnevezéséből következően ispánsági központ volt I. István államszervezésétől kezdve.<sup>2</sup> Az utóbbi évek régészeti feltárássai szerencsésen növelték ismereteinket ezen a téren. A történeti belvárost, a középkori *Castrumot* kerítő városfal vonalában, illetve részben mellette előkerültek annak államalapítás kori előzményei is.<sup>3</sup>

A székesegyház környékén, a belváros legmagasabb pontján (a mai Megyeház utca–Városház tér–Kossuth utca által határolt területen) egy védfalakkal megerősített, különálló uralmi központot határozott meg a kutatás.<sup>4</sup> Az eltérő habarccsal épült és más-más szerkezetű falmaradványok azt a tényt bizonyították, hogy az erődítmény nagyságát folyamatosan kibővítették, majd később egy kisebb, de jobban védett magot hoztak létre. A püspöki székesegyház környezetében feltárt erődítmények (2. kép) keletkezése nehézségekbe ütközik a terü-

let erős bolygatottsága miatt, de relatív kronológiájuk felállítható a szerkezetük és az elhelyezkedésük alapján. A legkorábbi védfal a déli oldalon, a Géza nagyfejlem tér keleti végében húzódó falmaradvány volt, majd ezt követte az északi oldalon, a Hősök teréről a Kossuth utcába vezető lépcső helyén megtalált falszakasz. Tőle 7 m-rel nyugatra egy nagy méretű, csarnokszerű épület (3. kép) állt, amelynek elbontásával a keleti pillérsora és a keleti zárófala közé emelték a következő törtekő falat, majd végül a két pillérsor között épült az utolsó erődítmény. Az említett építmény további részlete előkerült a székesegyház déli oldalán is. Alaprajzukat tekintve valószínűleg raktárjellegű, csarnokszerű építmények lehettek.<sup>5</sup> A jó keletző értékű leletek hiányában ma még nem tudjuk meghatározni a történelmi belvárost kerítő, államalapítás kori védművek és a mai székesegyház környékén azonosított uralmi központ időrendi helyzetét.

A történeti városmag térszerkezetének alakulásában jelentős változás történt a tatárjárást követően, mert 1249 táján IV. Béla az északi külváros polgárait a városfalon belülré telepítette.<sup>6</sup> A püspöki székesegyház környezetében végzett feltáráson is nyomom követhető a terület használatában bekövetkező változás.

A 13. század második felétől megerősödő polgári jelenlétről több feltárt maradvány tanúskodik. A Szent Anna-kápolna előtti téren egy 1250 körül épült bélelt,

1 A kutatások az Arany János utca rekonstrukciójához és a püspöki székesegyház felújításához kapcsolódóan valósulhattak meg.

2 CD I. 289; ZSOLDOS et al. 2016. 211–214.

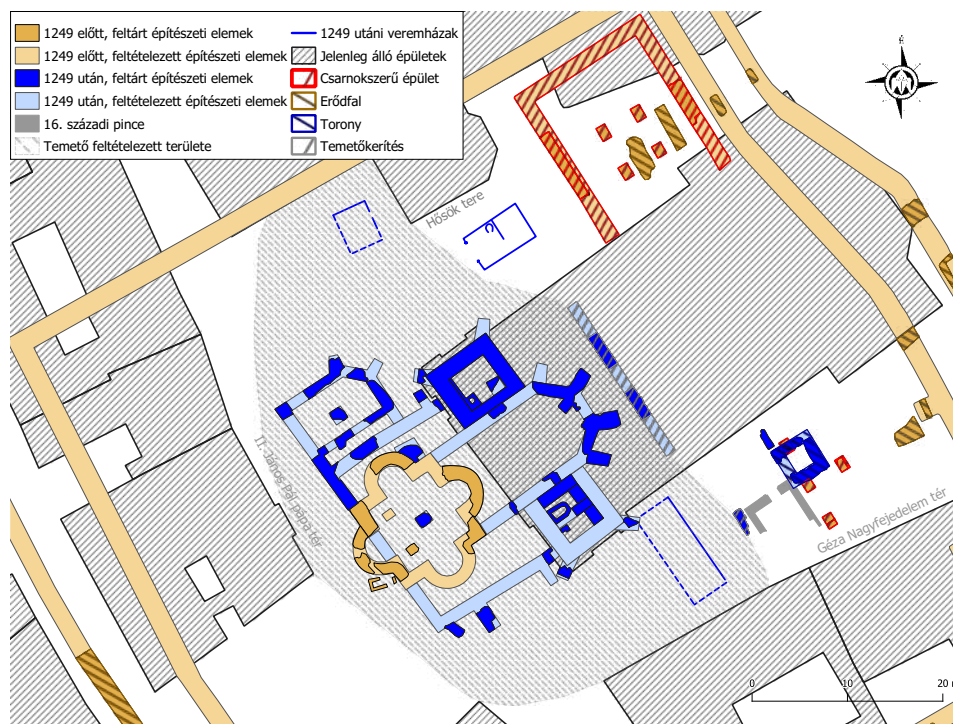
3 A korai városfalra vonatkozóan lásd SZÜCSI et al. 2019. 9–33; SZÜCSI et al. 2023. 17–28.

4 Kralovánszky Alán az általa 10. századra keltezett négykaréjos alaprajzú templomból, míg Síklósi Gyula a feltárássai során talált körítőfalakból következtetve lokalizálták erre a területre a királyi várrá kiépített fejedelmi központot. Az utóbbi kutató egy 80×85×60×60 m oldalhosszúságú erődítményt szerkesztett ki,

északnyugati sarkában kaputoronnyal. SIKLÓSI 1999. 10–17, 69. ábra. Az elképzelés bírálatát lásd ZSOLDOS et al. 2016. 211–222.

5 Egyelőre nem lehet megállapítani, hogy a két épületrész teljesen megegyezik-e a faltávolságokat tekintve, mert a Géza nagyfejlem téren kizárólag csak a pillértalapatok (mérete: 1,45×1×0,6 m) maradtak fenn. A pillérsorok ellenben azonos szerkezetű építményekre (pillérek közötti távolság: ~ 3 m) utalnak. Az északi oldalon álló épület belső szélessége 12,75 m, feltárt hossza 12 m.

6 MREVI. 128; ZSOLDOS et al. 2016. 161.



1. Összesítő ásatási alaprajz a területen végzett kutatásokból  
Összeállította: Rétfalvi Teofil

gerendavázis gödörház leégett maradványa (feltárt területe: 3,6×2,6 m) került a felszínre (4. kép). A Géza nagyfejedelem tér nyugati felében feltárták egy 14. századra keltezhető, leégett, favázis szerkezetű ház részletét (feltárt területe: 7,7×4,2 m). A püspöki székesegyházon belül egy késő középkori vagy török kori, valószínűleg gazdasági épület (feltárt területe: 4,8×4 m) elszenesedett famaradványait találták meg. A különböző korú építmények mellett kutak, tárolóvermek és emésztőgödörök is előkerültek.<sup>7</sup> Az uralmi központ megszűnésével a Géza nagyfejedelem téren álló nagy méretű, csarnokszerű épületet elbontva egy 4,4×4,5 m alapterületű, vélhetően az építető javainak őrzésére szolgáló tornyot (falvastagsága: 1,1 m) emeltek (5. kép). Közvetlenül a török hódoltságot megelőző időszakhoz köthető a székesegyház déli oldalán előkerült erődfallal felett talált, erősen megkopott felületű kövekből álló térköves járósínt (6. kép, feltárt területe: 2,8×2,3 m),

valamint a torony délnyugati sarkánál lévő, 16. században épült, téglaboltozatú pince (7. kép, feltárt területe: 5,8×6 m). A helyiség nyugati zárófala mellett egy alacsonyabb alapozású, homokba rakott törtkő fal került elő, melytől nyugatra jelentek a temetkezések, ezért a jellegéből adódóan temetőkerítés lehetett.<sup>8</sup>

### A Szent Péter-plébániatemplomra vonatkozó történeti adatok

A kutatók többsége (köztük Fügedi Erik, Kralovánszky Alán, Siklós Gyula) a Szent István király székesegyház középkori előzményét a Szent Péter-plébániatemplommal azonosítja.<sup>9</sup> A forrásokban 1304-ben *ecclesia*-ként feltűnő templomot plébániaként 1352-ben említik

7 Részletes leírásukat lásd az ásatási dokumentációban. REICH 2018; REICH 2024.

8 Részletes leírásukat lásd az ásatási dokumentációban. REICH 2024.

9 FÜGEDI 1967. 33–34; KRALOVÁNSZKY 1983. 81.



2. A Géza nagyfejedelem téren feltárt erőd fal részlete  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



3. A Hősök terén talált csarnokszerű épület részlete az erőd falakkal  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



4. A Szent Anna-kápolna előtt feltárt gerendavázás gödörház leégett  
maradványa  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



5. A Géza nagyfejedelem téren talált toronyszerű építmény  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



6. A Géza nagyfejedelem téren fekvő térköves járószint  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



7. A székesegyház déli oldalán felfedezett pince részlete  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

először.<sup>10</sup> Patrocíniuma Szent Péter, de egyetlen esetben Szent Péter és Pál neve szerepel a tituluszában.<sup>11</sup> A plébániai teendőket a külvárosi Szent Miklós-prépostság kanonokjai látták el, majd a két egyházat a 15. század utolsó negyedében egyházjogilag egyesítették.<sup>12</sup>

A 14. századi krónikakompozícióban székesegyházként nevezett épületet IV. Béla szenteltette fel, és a megkoronázására is itt került sor a krónika szerint.<sup>13</sup> Nem tudjuk, hogy a felszentelés említése ebben az esetben mit jelent – esetleg felújítást –, mert a művészettörténeti megfontolások korábbra kelteznek a templomot. Többen (köztük Zsoldos Attila) kétségbe vonják az itt történő koronázást, valószínűleg a krónikás tudósítása egy másik eseményre, a koronázást követő ítélethozá-

talra vonatkozhatott.<sup>14</sup> A 15. századi oklevelek szerint a templom mellett az egyházzról elnevezett Szent Péter utca húzódott, melyet a kutatás a mai Arany János utcával azonosít.<sup>15</sup> Egy 1478. évi oklevél a temető bővítése miatt két, lebontásra ítélt kanonoki házat említ a Szent Péter-templom északi oldalán, amelyeket Siklósi Gyula a mai Szent Anna-kápolna előtti tér nyugati felében feltárt falmaradványokhoz kapcsolt.<sup>16</sup> Az oklevél megemlékezik a sekrestye átépítéséről és bővítéséről is.<sup>17</sup> Jan Długoss lengyel történetírónál olvasható, hogy a város piacterén állt a templom, ide temették el Géza fejedelmet és a feleségét. A híradását történetírásunk minden bizonnyal joggal vonja kétségbe.<sup>18</sup> A török hódoltság idején dzsámiként funkcionált a templom, majd a 17. század végi, oszmán hatalom alóli felszabadulást követően ismét plébánia működött benne. A hozzá tartozó plébániaház az 1689-es és az 1691-es várossalaprész alapján a déli oldalon állhatott, a 18. század első harmadára azonban elbontották.<sup>19</sup> Bél Mátyás leírása szerint 1735 és 1742 között még temetkeztek a temetőben.<sup>20</sup> A rossz állapotú templomot 1758-tól egyhajós, nyugati toronypárral díszített barokk épületté építették át.<sup>21</sup> A plébániatemplomból a püspökség 1777. évi megalapítása után székesegyház lett, Szent István patrocíniummal.<sup>22</sup> Az épület a 19. században több alkalommal esett át különböző mértékű helyreállításra.<sup>23</sup> Hivatalosan 1856-ig működhetett a temető egy városi rendelet alapján.<sup>24</sup> A képi források közül említendő Friedrich Bernhard Werner 1740 körül készített rézmetszete (8. kép), amelyen a 3-as számmal jelzett épületet a kutatás a középkori Szent Péter-plébániatemplommal azonosítja. Az ábrázoláson poligonális szentélyzáradékkal látható, valamint a déli tornya alacsonyabb az északínál.<sup>25</sup>

10 1304: „[...] in eccl. S. Petri Albensi divina officia celebravit” – MEZŐ 2003. 382; 1352: „parochialem ecclesiam sancti Petri martiris, ac canonicatum et prebendam ecclesie Albensis, Wesprimiensis diocesis” – MEZŐ 2003. 382.

11 „ad ecclesiam SS. Petri et Pauli in foro sitam” – DŁUGOSSII 1711. 742–743.

12 1474: „Prepositus ecclesiarum beatorum Nicolai confessoris et Petri apostolis canonice unitarum Albe existentium.” – DL 17563; ZSOLDOS et al. 2016. 224.; RIBI 2022. 511.

13 ÁMF II. 368, 379.

14 ZSOLDOS et al. 2016. 215. Számos kútató emlékezik meg arról, hogy a koronázási szertartást követően az uralkodók ebben a templomban mondtak ítéletet, és ütöttek lovaggá vitézeket. Az erre vonatkozó forrásokat lásd BARTONIEK 1987. passim; FÜGEDI 1984. 255–273.

15 FÜGEDI 1967. 44: 97. jegyzet; REICH–SKORKA 2020. 203.

16 KÁROLY 1898. 671–672; SIKLÓSI 1993. 73.

17 „ac reformationem et extensionem Sacristiae ipsius Ecclesiae nostrae” – KÁROLY 1898. 671; ENTZ 1984. 393.

18 ZSOLDOS et al. 2016. 30–31. A leírásra támaszkodva Buzás Gergely a Városház téren található mai Szent Imre-plébániatemplom helyére

lokalizálja a plébániatemplomot, így a négykaréjos alaprajzú épületet a középkori Szent Imre-templommal azonosítva a 12. századra datálja, amelyet még Eufrozina királyné építtetett 1162–1172 között. Buzás 1999. 139: 25. jegyzet. Székesfehérvár középkori egyházi épületeivel foglalkozó munkákban időről időre felbukkan, hogy a Szent Imre-templomot Eufrozina királyné építtette volna. Ezt alátámasztó középkori forrás azonban nem ismert.

19 A plébániára vonatkozó forrásokra lásd VASS 1973. 275–279; THÚRY–KARÁCSONY II. 254; EVLIA 1908. 45; MÓRA 1972. 213–216. Egy U alakú épületet jelölnek a templom déli oldalához csatolva. SIKLÓSI 2013. 56. Az elbontását alátámasztja az 1720-as és az 1738-as várossalaprész. SIKLÓSI 1999. Abb. 11, 12.

20 BÉL 1987. 106.

21 PAUER 1866. 22–28; KÁLLAY 1988. 334.

22 SZARKA 2003. 90–91.

23 PAUER 1866. 28–29; KÁLLAY 1988. 335; Cs. DOBROVITS 1989. 103.

24 Tömegsírt fedeztek fel a székesegyház mellett. *Fejérmegyei Napló*, 42. évf. 211. sz. 1935. szeptember 15. 1.

25 BAITZ 1996. 10–11. Bartos György és Lángi József szerint érdemes megjegyezni, hogy e grafikai lapon nem figyelhető meg a középkori



8. Friedrich Bernhard Werner: A székesfehérvári székesegyház és a Szent Anna-kápolna, 1740 körül  
Forrás: BAITZ 1996. 33. metszet

## Kutatástörténet

### Az 1930-as és az 1970–1980-as években folytatott kutatások

1922-ben a püspöki székesegyház környékén sírokat találtak, amelyekből olvasószemek és kegyérem került elő.<sup>26</sup> 1935–1936-ban a templom felújítási munkálatai során, a két torony vakolatának leverésekor (az északnyugati torony északi és nyugati, a délnyugati torony déli és nyugati oldalán) gótikus ablakok kerültek elő.<sup>27</sup> A belső kutatások arra irányultak, hogy tisztázzák, vajon a „székesegyház nyugati rész[ének] kriptája mind embercsonttal van teletömve”. Az altemplom boltozatát megbontották, de csak töltésföldet találtak. A székesegyház közepén – pontos helyét nem ismerjük – ástott kisebb gödörből három darab csont került elő. A kórus alatt egy téglafalazatú kriptát (220×80×120 cm) találtak, amelyben öt csontváz feküdt.<sup>28</sup> Az épületen kívül, annak északnyugati sarkánál „vékony”, kelet–nyugati irányú falakat tártak fel, amelyeket sekrestye- vagy kerítésfalnak vélték. Az északnyugati torony lábaza-

templomok esetében szokásos szentély-hajó tagolás, amelynek oka lehet az ábrázolás hiányossága, vagy esetleg egy nagyobb késő gótikus átépítésé, amely a hajó szélességében emelt szentélyre utal. BARTOS-LÁNGI 2017. 16–17. A feltárás alapján a szentéllyel megegyező szélességű hosszházat építettek a négykaréjos alaprajzú templom keleti oldalához. A kései építkezések során sem változott a szentély mérete.

26 IKM Adattár ltz. 5787.

27 POLGÁR 1936. 103.

tánál megtalálták a sarokpillérek alapozásait, de ekkor levésték a tornyok sarkainál megmaradt középkori támpilléreket. A főbejárattól északra egy 148 cm széles, téglaboltozatú kriptára bukkantak, közvetlenül a burkolat alatt. Mellette mindkét oldalán két-két keskeny sír helyezkedett el.<sup>29</sup>

1937-ben a székesegyház körül további temetkezések kerültek a felszínre, melyeket az előkerült mellékletek (korpusz, kegyérem, gombok) alapján a 18. századra kelteztek.<sup>30</sup>

1967-ben Kralovánszky Alán a püspöki székesegyház hosszházának északi oldalfalánál feltárt egy bronz övcsattal eltemetett férfivázat és egy 18. századra keltezett gyermeksírt.<sup>31</sup>

Az 1968. évi kutatása során került elő a mai Szent Anna-kápolnától délnyugatra egy kétosztatú kemencés gödörház, amelyből malomkövek, kisebb leletek láttak napvilágot. A templomtól északra egy általa építési áldozatnak tartott gödört talált, mely megállapítása szerint a 12–13. század fordulóján épült Szent Péter-templom alapozási mélységével volt egy szintben.<sup>32</sup> A Géza nagyfejedelem téren, a székesegyház hosszházának déli zárófalánál egy-egy észak–déli irányú falrészletet talált. Az előkerült nyugati falcsonkhoz tartozó, annak folytatását képző falrészletet, illetve annak maradványait az 1980–1985 között folyó leletmentések hozták felszínre. Siklósi Gyula szerint ezek a falmaradványok a plébániaház keleti falához tartoztak. A Kralovánszky által ettől keletebbre talált falcsonk az itt húzódó utca egyik házának falához tartozhatott. A feltárt vastag törmelékes feltöltési rétegekből származó faragott középkori kőanyagot a plébániaházhoz és a Szent Péter-templomhoz kapcsolta.<sup>33</sup>

1971-ben egy 10×10 m-es négyzet alakú középtérrel rendelkező, mind a négy oldalán egy-egy karéjjal tagolt alaprajzú templom részleteit tárta fel Kralovánszky a mai II. János Pál pápa téren (9. kép). A négyzet alakú középtérben, a nyugati apszis déli apszisválla közelében álló, római téglából épült, négyszögletes alapozás (112×96×26 cm) alapján négy sarokpilléren nyugvó, centrális terű, kupolás épületet rekonstruált.<sup>34</sup> Kozák Károly kizárta a keleti oldalon lévő sarokpillérek meg-

28 Uo.

29 Uo. 102–104; Cs. DOBROVITS 1989. 100.

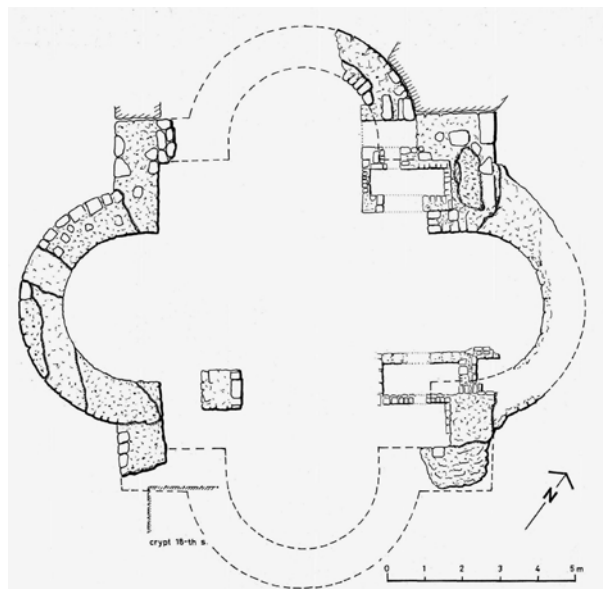
30 IKM Adattár ltz. 10717.

31 KRALOVÁNSZKY 1968. 78.

32 KRALOVÁNSZKY 1969. 70–71.

33 SIKLÓSI 2013. 56.

34 KRALOVÁNSZKY 1983. 78–80.



9. A Kralovanszky-féle ásatás összesítő alaprajza  
Forrás: KRALOVÁNSZKY 1983. 76.

létét, viszont nyugati karzatot feltételezett.<sup>35</sup> A kutatás során előkerült teljes egészében a nyugati karéj, két végénél az összekötő derékszögű falszakaszok indításaikkal együtt, valamint az északi és a keleti apszis kisebb szakasza. A keleti apszis indításánál, az északi és a déli oldalon egy-egy, téglából falazott kriptát fedezett fel, amelyek elhelyezkedése nem szimmetrikus az épület kelet–nyugati tengelyével. Az északi sírkamra közvetlenül az északi karéj keleti végénél feküdt, és az északi oldalához egy újabb sírt építettek a feltárási alaprajz alapján. Ezzel a sírral az alapfalba is jelentősen belebontottak. A déli kriptát a déli apszis feltételezhető

35 KOZÁK 1984. 125–128.

36 KRALOVÁNSZKY 1983. Fig. 2.

37 Uo.

38 KRALOVÁNSZKY 1983. 80–84.

39 KRALOVÁNSZKY 1971. 63.

40 KRALOVÁNSZKY 1971. 63.

41 Ebben a fejezetben kizárólag az ásatások során feltárt, a templom építéstörténetével kapcsolatos objektumok ismertetésére szorítkozom, majd az így kapott információkból nyert következtetések kifejtése az összegzésben kap helyet. A méretek megadása minden esetben: hosszúság×szélesség×magasság/vastagság/mélység. Egy függelékben kerülnek ismertetésre a feltárt falmaradványok méretei. Néhány falnál a feltárási körülmények nem tették lehetővé az alapozási árkok aljának az elérését. A munkák első ütemét 2014-ben Kulcsár Mihállyal közösen végeztük, majd a további kutatásokat

indításánál jelölte, melynek keleti végéhez egy másik sír csatlakozott.<sup>36</sup> Az általa feltételezett déli karéj nyomát nem találta meg, mert véleménye szerint egy 18. századi sírkamrával elbontották.<sup>37</sup> A templom korára vonatkozó keltező leletek nem kerültek a felszínre, de az alaprajzi párhuzamok és a rendelkezésére álló történeti adatok alapján a feltáró Géza fejedelem korára tette építését.<sup>38</sup>

A centrális alaprajzú templomtól északra egy megközelítően 10,5–11 m hosszú, sokszögzáródású, északkeleti sarkán támpilléres kialakítású osszárium több részletét fedezte fel Kralovanszky.<sup>39</sup> Ettől északra, az Arany János utca 1. sz. ingatlan előtt egy 20 m széles, 3,7 m mély árkot vágott át, amelyet a 10. század végi fejedelmi szálláshely védművéhez kapcsolt.<sup>40</sup>

### A 2010-es években végzett kutatások

2014-től az Arany János utca rekonstrukciójához, majd 2018-tól a püspöki székesegyház felújításához kapcsolódóan lehetőség nyílt ásatásokat és falkutatásokat végezni a templomon belül és annak környezetében (10. kép).<sup>41</sup>

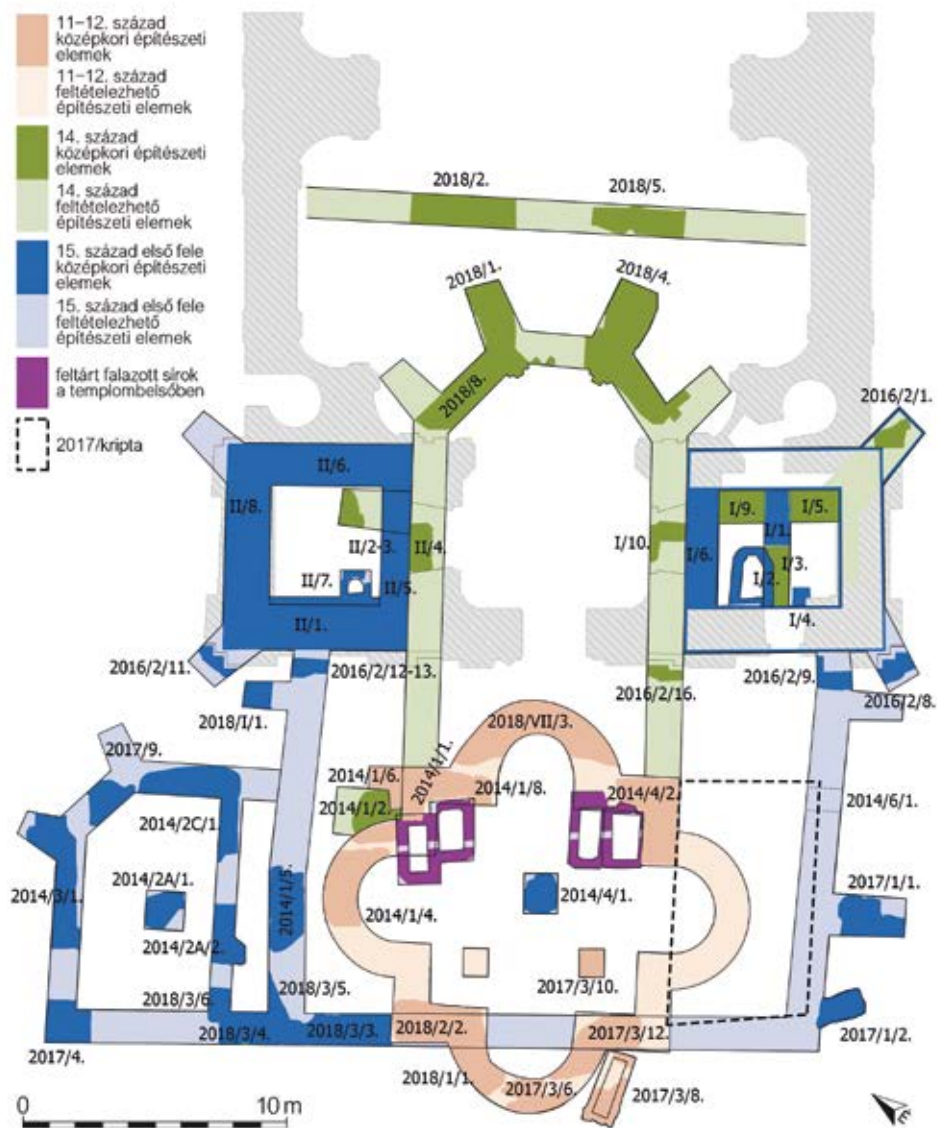
A feltárási munkálatok első üteme a püspöki székesegyház előtti területen folyt, részben a Kralovanszky-féle szelvényeket is fedve.<sup>42</sup> Az ásatás során előkerült a négykaréjos alaprajzú templom északi apszisának részlete (2014/1/4. f.),<sup>43</sup> továbbá a keleti karéjjal összekötő derékszögű falszakasza (2014/1/1. f., 2014/1/8. f.)<sup>44</sup> (11. kép). A falak közvetlenül a mai térkövezet és beton alapozása alatt található, amelyeket a Velencei-hegységet alkotó gránitaplittból, durva mészkőből és római tegulákból emelték sárga, mészszemcsés, tégláőrleménnyel kevert habarccsal. Az építéskori földfelszín nem ismerjük, de az északi karéj gondosabban rakott felső kváderkőszora arra utal, hogy a földfelszín a kősor fektetési szintje (114,11 mBf) közelében lehetett. Az alapozása ehhez ké-

önállóan vezettem. A feltárássokról szóló dokumentációk a SZIKM Adattárban (Itsz.: 8881/2017, 9043/2018, 9565/2018, 9679/2019, 9680/2019) érhetőek el.

42 Az 1971. évi feltárást követően az előkerült falmaradványokat kátránypapírral takarták le, így egyértelművé vált, hogy Kralovanszky Alán kutatása elsősorban a templom alaprajzának tisztázására korlátozódott, és nem mélyült le az alapozások aljái.

43 Az északi karéj közepén egy 30 cm széles törésvonal látható a fal megsüllyedése miatt. A fal felmenő szakaszát alkotó kváderkövek mérete: 20×35×25 cm, 24×40×16 cm.

44 A feltáráskor a 2014/1/8. falrészletet különálló falnak értékeltem, de a dokumentáció átnézését követően úgy tűnik, hogy a 2014/1/1. fal-alapozás részét képezi. Ennek délnyugati sarkához utólag építhették hozzá a hasonló szerkezetű 2014/1/7. falszakaszt, amelynek funkciója egyelőre ismeretlen.



10. Összesítő ásatási alaprajz

Összeállította: Branczeiz Zsuzsanna



11. Az északi karéj részlete (2014/1/4. f.)  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

pest 140 cm-rel mélyebben (112,71 mBf) volt. A templombelsőben az északi apszis keleti indításainál fekvő, a habarcsuk alapján későbbi építkezésekhez köthető, és az alapfalakba is belebontó, Kralovánszky által részben feltárt sírok teljes kutatása megtörtént. Az északi sírgödör (2014/1/2. s.) nyugati felében egy másodlagos felhasználású, töredékes kőlap (durva mészkő, 97×60×18 cm) feküdt, amely alatt anatómiai rendben fekvő csontvázak helyezkedtek el több rétegben (12. kép). Lővei Pál meghatározása szerint a 13. század első felére keltezhető sírkő eredetileg szabályos téglalapot formázott, mindkét oldalán a végső felületkezelés fogasvésőjének nyomai figyelhetők meg.<sup>45</sup> Közvetlenül a mellette, délre lévő, boltozott téglasírban (2014/1/1. s., belső mérete: 186×70×85 cm) szintén több elhunyt volt, vélhetően családi sírboltban. Valószínűleg egy korábban itt fekvő kriptá (2014/1/3. f.) helyén alakíthatták ki, melyből csak az északnyugati sarka (80×50×60 cm) maradt meg.<sup>46</sup> Az ásatás folyamán felszínre került a keleti karéj déli végéhez csatlakozó derékszögű falszakasz (2014/4/2. f.), amelynek részbeni belebontásával két falazott sírt alakítottak ki (északi – 2014/4/3. s., belső mérete: 205×94×90 cm, déli – 2014/4/29. s., belső mérete: 170×110×70 cm, építőanyaguk: téglá, másodlagosan felhasznált kváderkő, faragott kő).<sup>47</sup> Az északi sírból egy, Lővei Pál által 14. századra keltezett sírfedlap (homokkő, 88,5×53,5×16 cm)

45 REICH et al. 2016. 373.

46 Nem kapott külön számot ez a falmaradvány.

47 A 2024/4/3. sír keleti oldalfalában jól látható a 2014/4/2. fal északi



12. Családi kriptá másodlagos felhasználású sírkőlappal  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

került elő.<sup>48</sup> Ezekben a kriptákban csupán másodlagos helyzetű emberi csontok voltak. A derékszögű falszakasz déli végénél, a faltető szintjében elindult egy kb. 15-20 cm hosszan déli irányba, melyről a déli karéj indítása gondolható. A faltisztítások során ez a kő azonban kimozdult, és lejjebb már az esetleges folytatást nem lehetett megfigyelni az alapozás végén, amelyet a 18. századi, nagy méretű kriptá északi falának habarcsával el is fedtek (13. kép). Ennek ellenére nem lehetetlen, hogy a habarcs felhordására épp a karéj elbontása következtében kialakult terület elfedése céljából került sor. A negyedik karéj egykori megléte tehát nem jelenthető ki teljes bizonyossággal.

falsíkja. Az előbbi falmaradványhoz és annak részbeni visszabontásával építették a kriptát.

48 Részletes leírását lásd REICH et al. 2016. 375.



13. A keleti karéj déli végéhez csatlakozó derékszögű falszakasz (2014/4/2. f.) a hozzáépülő kriptafallal  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



14. Az osszáríum északi zárófala (2014/3/1. f.)  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



15. Az osszáríum pinceterétől délre talált falszakasz (2014/1/5. f.)  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

A templombelsőben és a templom körül 83 sírt tártunk fel. A leletanyagban a számos érem (1387–1881) mellett több 17–18. századi darab is található (egy bronzkorpusz, Szent Benedek-kegyérem, könyvveret, finoman díszített késnyél), amelyek újkori feltöltési rétegekből és temetkezések közötti földből származnak.

A szelvényekben középkori, kora újkori és modern kori temetkezések, építési és feltöltési munkák során létrejött rétegeket lehetett megfigyelni. Bolygatatlan (őskori) réteg csak kis területen (2014/4. szelvény) maradt meg, a fekete iszapos rétegből bronzkori kerámialeletek származtak.

A templomtól északra fekvő, már Kralovánszky Alán által nagyrészt feltárt osszáríum északi zárófala (2014/3/1. f.) durva mészkőből épült szürke, nagyobb mészszemcsés habarccsal, keleti végénél egy támpilléralappal (85×68×50 cm) (14. kép). Az északi faltól



16. A délnyugati toronyalj északi oldalán megtalált árkádív részlete  
Fotó © Bartos György

5 m-re délre egy másodlagosan felhasznált kváderkövekből, tört kövekből, téglából emelt fal (2014/2A/2. f., 2014/2C/1. f.) húzódott a 2014/3/1. falhoz hasonló szürke, mészszemcsés habarccsal, amelyen boltváll kialakítása és a boltozat megmaradt indító téglái a pincetér dongás lefedésére utalnak. Ettől a faltól északra 1 m-re álló pillérialapozás (2014/2A/1. f., vegyes falazású: kő, tégl és egy beépített gótikus faragvány) a habarcsát tekintve hasonlóságot mutatott a csontkamra északi zárófalával, ezért az osszarium részét képezte. A pincetér betöltődéséből a csontok fölül bordatagok kerültek elő.

A korábbi feltárás eredményeihez képest eddig nem ismert, kétperiódusú, a pincetér hosszanti falaival párhuzamos falszakaszt (2014/1/5. f.) találtunk az osszarium déli falától 1,2 m-re délre (15. kép). A fal alsó része a Venei-hegységéből származó gránitaplitból épült sárgászörs, téglórleményes, mészszemcsés habarccsal. A felső része az anyagát, kivitelezését tekintve egykorúnak látszik a csontkamra és egyben kápolna északi zárófalával.

A templom későbbi építési periódusaihoz kapcsolódó falmaradvány került felszínre közvetlenül az északi karéj és a hozzácsatlakozó derékszögű falszakasz találkozásánál (2014/1/2. f.). Durva mészkőből, gránitaplitból emelték szürke, mészszemcsés habarccsal. Ennek habarcsa részben ráfed a közvetlenül mellette fekvő 2014/1/6. falalapozásra, amely anyagában hasonló a négykaréjos alaprajzú templomával. Ennek északi oldalfalához egy kriptá (2018/1. kriptá, 110×80×47 cm) épült téglából, tört kövekből, amelynek csak a délnyugati vége esett a kutatószelvénybe.

A délnyugati torony nyugati falának déli pilaszterétől 5 m-re délre egy falkiszedés (2014/6/1. f.) nyomát sikerült azonosítani, a betöltésében sárga salakos, fehér kavicsos, téglatörmelékkel omladék volt.

2015-ben és 2016-ban a bazilika homlokzatain és a belső terekben Bartos György és Lángi József végzett falkutatókat. <sup>49</sup> A legjelentősebb középkori műrészleteket

49 BARTOS–LÁNGI 2017: passim. Köszönöm a szerzőknek, hogy kutatási eredményeiket a rendelkezésemre bocsátották.



17. A délnyugati torony délkeleti sarokpillére (2016/2/1. f.)  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



19. Keresztosztóts, gótikus ablak töredéke  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



18. 2016/2/2. fal  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



20. 2016/2/3. fal  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

a tornyok nyugati homlokzatán tárták fel az alsó 3–4 m-es szakaszon. A megtalált szerkezeti részletek nagy méretű, kosárhát ívekkel záródó gótikus árkádívek pilléreit és ívindításukat képezték. A délnyugati toronyalj belső kutatása során az északi oldalfalban is találtak egy árkádívet (16. kép), amely Bartos György szerint a nyugati falban feltárt és már említett ív párjaként minden valószínűség szerint a toronyalj északnyugati felsarkának magjában rejtőző pillérré támaszkodott. A festett vakolatréteg alól előkerültek a gótikus boltozat nyomai is. Az északnyugati torony északi falának közepén egy széles, gótikus nyílás befalazását fedezték fel, amely faliszekrénynek adhatott helyet a kőkeret íves részén megmaradt csaplyukak alapján. Bartos megállapította, hogy az északnyugati toronynak nem volt korábbi előzménye, mert az építések elbontották a gótikus szentély egyik támpillérét. A falakon megtalálták a gótikus boltozat homlokíveinek nyomait, amelyek egy, a délnyugati toronyaljénál alacsonyabb földszinti térről tanúskodnak. A toronyalj nyugati homlokzatán egy vakárkád részleteit figyelték meg. A délnyugati torony délnyugati sarkánál, a nyugati homlokzaton emelkedő barokk pilaszter falazatában, falköpenyezés mögött másodlagos helyzetben építőanyagként felhasználva került elő egy vörösmárvány sírkőlap részlete, rajta gótikus minuszkulával íródott „[...]t · vxor [...]” felirattal. A betűtípus alapján a sírlapot a 14. század utolsó, a 15. század első negyedére keltezte Lővei Pál.<sup>50</sup>

2016-ban a püspöki székesegyház körül végzett dréncsovezés során több, a négykaréjos alaprajzú templom átépítéséhez köthető falszakasz került elő, ezek értelmezését a 2018. évi ásatások tették lehetővé (lásd a tanulmány végén az összefoglalást).<sup>51</sup>

A templom délnyugati tornyának délkeleti sarkánál egy feltehetően két építési periódust mutató gótikus, 45°-os szögben kapcsolódó sarokpillér alapozása (2016/2/1. f.) állt (17. kép). A habarcs jellege (szín, minőség) alapján két építési fázist lehetett érzékelni, amelyek esetében a habarcsok csekély különbsége következtében előfordulhat, hogy rövidebb időintervallumon belül történt meg az átépítés vagy az építkezés folytatása. A torony délnyugati sarkánál szintén megtaláltuk a sa-

ropillér alapozását (2016/2/8. f.), tört kövekből épült világosszürke, mészszemcsés habarccsal.

A székesegyház hosszházának déli zárófala alapozásában (2016/2/4. f.) hosszanti irányban két építési periódus különíthető el. A délnyugati toronytól 5,8 m hosszan húzódó, a 18. századi felmenő fal alatt 1,2 m magasan megmaradt, korábbi falmaradványt tört kövekből emelték szürke, mészszemcsés habarccsal. A vélhetően középkori falszakasz a templom építéstörténetével való kapcsolatot az ásatás egyelőre nem tudta tisztázni. Tovább kelet felé a székesegyház felmenő fala alatt vegyes falazatú (tégla, tört kő) alapozás csatlakozott hozzá, amely a barokk bővítéshez tartozott. A váltásnál húzódó, merőleges falalapozás (2016/2/2. f.) tört kőből épült, szürke, nagyobb mészszemcsés habarccsal, és a barokk bővítés vágja. A keleti oldalához egy délnyugat–északkeleti irányú, vegyes falazatú (tört kő, tégl) szakasz (2016/2/6. f.) csatlakozott. Ennek délkeleti végéhez egy nyugat–keleti tájolású falalapozást (2016/2/7. f.) építettek. Tört kőből, téglából állt sötétszürke, mészszemcsés habarccsal. Az utóbbi két falmaradvány utólag épült a 2016/2/2. falmaradványhoz (18. kép). A három fal által közrezárt térségben nagy mennyiségű építési törmelék (tégla, kő) volt 1 m-es vastagságban. Innen egy keresztosztós, gótikus ablak több töredéke (19. kép) került elő, amelyeken égésnyomok láthatók.<sup>52</sup> A szűk aknarészlet a kora újkorban épült az oldalait alkotó falak falazási technikája és építőanyaguk alapján, betöltése is ezt a kelteztést támasztja alá. Talán rövid ideig használt emésztő volt.

A 2016/2/2. faltól 4,2 m-rel keletre kétperiódusú falszakaszt (2016/2/3. f.) tártunk fel, amelyet északról a barokk falalapozás vágott el (20. kép). A keleti, tört köves falrész (2016/2/3/A. f.) a korábbi, amelynek habarcsa világos, barna szemcsés. A nyugati, hozzáépített fal (2016/2/3/B. f.) vegyes anyagú (tégla, tört kő), habarcsa sárga, téglaléményes, mészszemcsés. Ennek keleti falsíkjá mellől nagy mennyiségű építési törmelék szedtek ki. A feltárt falalapozások kora a rendelkezésünkre álló adatok alapján biztonsággal nem állapítható meg.

Az északnyugati torony északnyugati sarkánál szintén megmaradt a középkori sarokpillér alapja (2016/2/11. f.), de a terület korlátozottsága okán nem lehetett teljesen feltárni. A déli párjához hasonlóan szürke, mészszemcsés habarccsal épült tört kövekből.<sup>53</sup>

50 REICH et al. 2016. 375.

51 REICH 2019. 54–57. A húzott árkok szélessége 70–80 cm, mélysége 70–100 cm.

52 A faragványok méretükből és a keresztosztós formából ítéltetően nem származhatnak a templomból. A történeti források elemzése

nagy valószínűséggel a templomtól délre helyezte a plébániaházat, amelyhez esetleg az ablak is tartozott. Bartos György szíves közlése, fogadja köszönetemet. SIKLÓSI 1990. 15.

53 Sajnos a köpenyfalazások miatt sehol sem volt lehetőség a toronyalapot és a támpillérek kapcsolatának megvizsgálására.



21. 2016/2/9. fal  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

A délnyugati torony nyugati falának északi pilaszterénél húzódó, kelet–nyugati irányú falmaradványnál (2016/2/16. f.) két, kissé eltérő habarcsot (északi fele világossárga, mészszemcsés; déli fele sárgászvörös, mészszemcsés) figyeltünk meg.<sup>54</sup> A felszínére szürke, mészszemcsés habarcsot kentek, de ennek okát nem lehetett megállapítani. A déli pilaszterénél egy szürke, mészszemcsés habarcsú falazat (2016/2/9. f.) húzódott (21. kép). Az északnyugati torony nyugati ablaka alatt az utóbbi falszakaszokhoz hasonló falalapozás részle-

54 A templom tájolása északkelet–délnyugati, de a könnyebb átláthatóság érdekében a fő égtájak szerint, a középkori templomok keletelését követve ismertetem az ásatás eredményeit.

55 A fal feltárása kezdetén két számot kapott, de a bontás és a tisztítás révén vált egyértelművé, hogy egy objektumról lehet szó.



22. 2016/2/12–13. fal  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

te (2016/2/12–13. f.) került elő közvetlenül a járdalapak alól (22. kép).<sup>55</sup>

A székesegyház nyugati homlokzatánál több kripta részletét találtuk, amelyek építésmódjukat tekintve a templombelsőben létesített sírkamráknak felelnek meg.<sup>56</sup> Az északnyugati toronynál előkerült egy nagyobb sírkamra (2016/1. kripta, 140×320×110 cm), amelynek északi oldalfala és a nyugati zárófala is hiányzott. A téglafalú sírgödör belső oldalát szürke habarccsal vakolták be. Betöltéséből kevés emberi csont került elő.

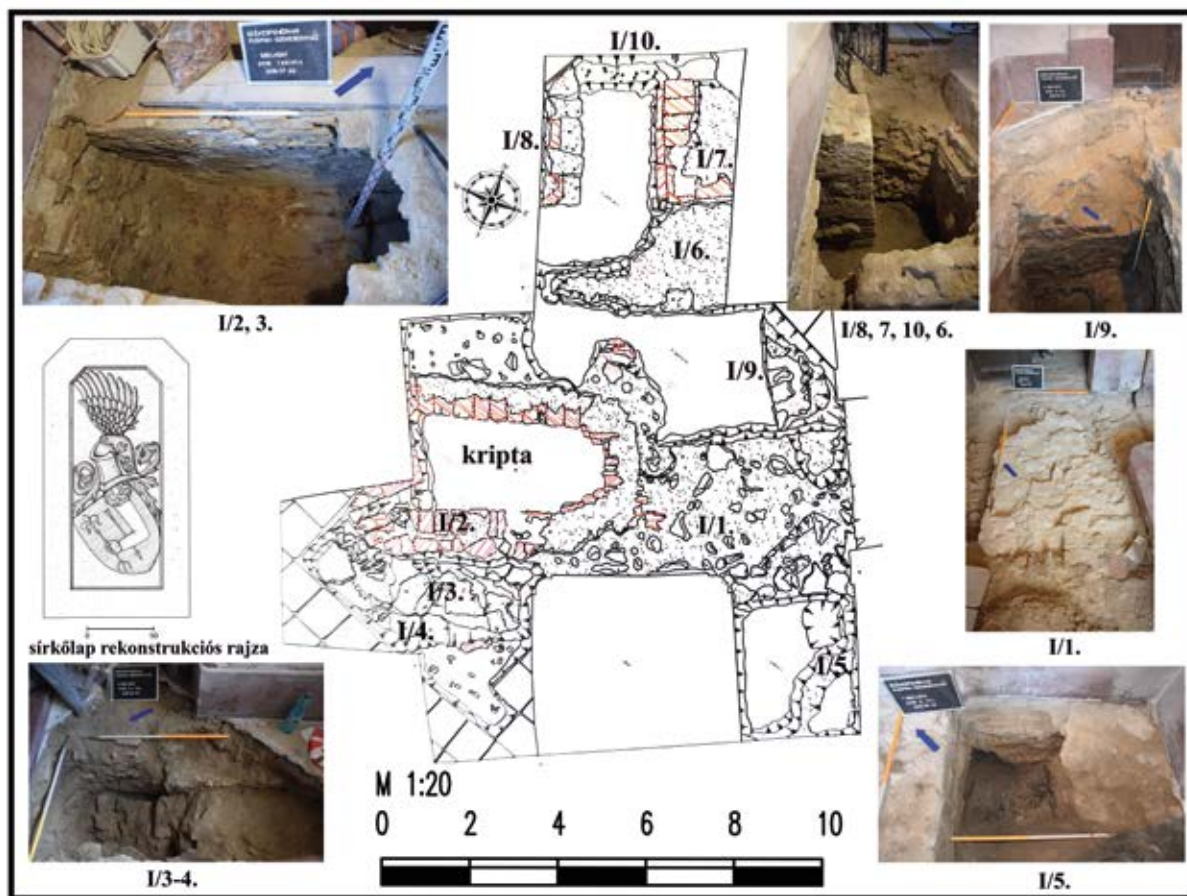
2016-ban lehetőség nyílt a Szent István király székesegyház két, a toronyaljában kialakított oldalkápolnájában ásatást végeznünk.<sup>57</sup> A Bartos György és Lángi József által végzett falkutatás megállapította, hogy a toronyalj mai felmenő falai középkoriak.<sup>58</sup>

A délnyugati torony aljában (Szent István-kápolna), közvetlenül a járólapak alatt több falszakasz és egy kripta került elő (23. kép). Az azonos habarcs (sárga, mészszemcsés, vörös szemcsés) és a falszövet alapján a torony északi fala alatt húzódó, az oldalkápolna bejárata északi felében feltárt, kelet–nyugati irányú 1/10. alapozás és a keleti oldalon lévő, észak–déli tájolású 1/5. g. falszakaszok ugyanazon építkezéshez tartoztak. Azonban a fennálló toronyfalak, valamint az 1/10. falalapozáshoz délről hozzáépített 1/6. fal miatt csatlakozásuk megvizsgálására nem volt lehetőség. Falazásmódjából következően ennek a fázisnak a részét képezte a helyiség kelet–nyugati középtengelyében feltárt, 1/10. alapozással párhuzamosan futó 1/3. fal-

56 Kizárólag csak a téglalobozatok részlete esett a kutatható területre (mérhető szélességük: 130–160 cm, magasságuk: 58–100 cm, jelentkezési szintjük: 114,68–114,80 mBf).

57 REICH 2019: 54–57.

58 BARTOS–LÁNGI 2017: 35.

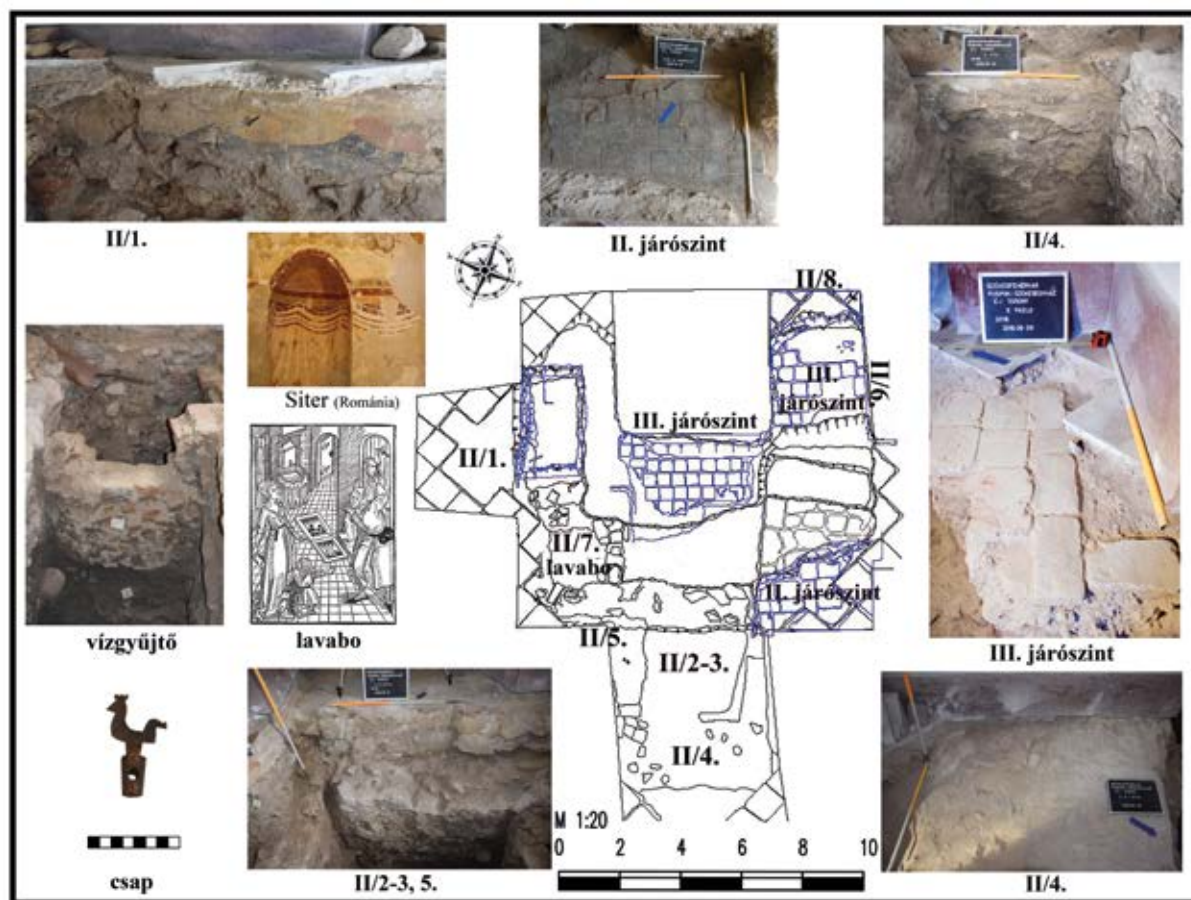


23. A délnyugati toronyaljban feltárt falmaradványok  
 Összeállította: Reich Szabina

maradvány is, amelynek teljes hosszát nem sikerült feltárni a részben ráépült kripta és a keleti oldalán ráhúzó I/1. falmaradvány miatt. Ennek okán egyelőre nem tudjuk megállapítani a helyiség keleti zárófalával való kapcsolatát (I/5. f., I/9. f.) sem. Egyértelműen nem határozható meg a nyugati vége sem, mert részben belebontva hozzáépült a kripta nyugati zárófala. Az említett I/1. falmaradványt, amely merőleges irányban részben ráépült az I/5. és az I/9. falakra, eltérő habarcsa (világosszürke, mészszeccsés) későbbi építési korszakba sorolja. A fal 165 cm hosszúságú volt, nyugati vége határozottan jelentkezett. Ettől északra került elő egy szürke, mészszeccsés habarcsú, tört köves falszakasz (I/6. f.), amelybe számos temetkezés bontott bele az I/10. falalapozáshoz hasonlóan. Ezt az alapozást hozzáépítették a I/9. falhoz.

Az I/3. falszakasz délnyugati sarkánál fekvő, eltérő habarcsú (világossárga, mészszeccsés) falvéget (I/4. f., feltárt mérete: 90×40 cm) egy falpiller keleti szélének alapozásaként értékeljük. Kizárólag a felszínét tudtuk vizsgálni a hozzáépített fal és a feltárható terület határa miatt, ezért nem lehetett megállapítani az I/3. falhoz való viszonyát. A statikai viszonyok azt sem tették lehetővé, hogy megvizsgálhassák a torony déli fala alatt húzó alapozással való kapcsolatát. Elképzelhető, hogy az I/4. falrészlet a falkutatás során, a külső nyugati homlokzaton megfigyelt árkádív déli pillérének az alapozása.

Az I/3. falrészlet északi oldalán a 150 cm magas, feltételezhetően szélesebb alapozására rakták rá az oldalkápolna nyugati felében fekvő kripta 70 cm magas, téglából épített déli falát (I/2. f.) a 15. század



24. Az északnyugati toronyaljban feltárt falmaradványok  
Összeállította: Reich Szabina

első negyedében. Az I/1. számmal jelzett alapozás teljesen elkülönül az I/2., 3. faltól, a kriptát utólag alakították ki közvetlenül előtte. A sírgödör egyszerre, téglából épült északi és keleti oldalfalát az I/2., 3. falhoz építették. A nyugati, vegyes falazatú (tört kő, tégl, szürke habarcsú) oldalfal utólag épülhetett. A toronyfalakkal párhuzamos tájolású sírgödör (belső mérete: 239×94–120×220 cm) északi és déli falán 150 cm magasságban (sírfenéktől mérve), egymástól 1 m-es távolságra lévő, két-két gerendafészek (14×14×10 cm, 10×13×10 cm) a sírgödör kiépítésével függhet össze. A sír keleti végén 70 cm hosszán 35 cm magas, téglából rakott boltozat maradt meg. A kriptá

betöltésében nagy mennyiségű építési törmelék, köztük több kőfaragvány (boltozati bordák, nyílászkeret, ablakeret töredéke) feküdt. A töredékek alatt 150 cm mélységben egy 15. század eleji vörösmarvány sírkőlap (215×111,5×13 cm) darabjai feküdtek, amelyek előlapjukra estek a sírkamrában. A befejezetlen állapotú (körirata hiányzik) sírkövet Lövei Pál az 1410-es évek második fele utánra, az 1420 körüli időszakra keltezi.<sup>59</sup> Bartos György egy újabb párhuzamra hívta fel a figyelmet: gyökeres lilium jelenik meg a firenzei Del Bene család címerében, akik 1376-tól az 1440-es évekig kereskedelmi kapcsolatban álltak a Magyarországon működő itáliaiakkal, továbbá a királyi udvarral is. Új-

59 Leírását lásd REICH et al. 2016. 376–377.

laki familiárisai között találjuk Jacopo di Filippo del Benét, aki 1443-ban erdélyi királyi sókamarás, ő irányítja a székesfehérvári sókamarát is, ezért elképzelhető, hogy a család valamelyik tagja temetkezett ide.<sup>60</sup> A sírlapon kívül egy gótikus, festett fiatorony részletét (magassága: 30 cm, szélessége és mélysége: 5–8 cm) érdemes külön megemlíteni a törmelékek közül, amely talán sírépítmény vagy oltár, mindenképpen finom faragású, a belső térhez tartozó kisépítészeti alkotás részlete lehetett.<sup>61</sup> A kripta aljában rossz állapotú koporsós temetkezések voltak. A toronyaljban további 10, északnyugat–délkeleti tájolású, melléklet nélküli, koporsós sír feküdt.

Az I/10. falmaradvány keleti végére és a nyugati, elbontott részének helyére a barokk korban téglá- és vegyes falazatú falakat építettek a bejárat kialakítása során.<sup>62</sup>

Az északnyugati toronyalj (Szűz Mária-kápolna) déli oldalán nyíló bejárat déli felén a délnyugati oldalkápolna északi oldalán talált maradványokhoz hasonlóan (I/10. f.) egy sárga habarcsú, kelet–nyugati irányú falalapot (II/4.) találtunk,<sup>63</sup> a feltárható szakasz keleti végénél külső támpillérrrel (132×100×134 cm, 24. kép). A II/4. fal északi oldalához a délnyugati toronyaljban tapasztaltaknak megfelelően szürke habarccsal emelt faszakaszt (II/2–3.) építettek.<sup>64</sup> A fal mellett feltártuk az alap készítését segítő 100 cm széles munkaárkot, az alapfal oldalán függőleges falenyomatokat figyeltünk meg, amelyek az építési alapárok megtámasztásának részét képezhettek.

A helyiség (420×420 cm) mind a négy fala (nyugati: II/1. f., déli: II/2–3. f., keleti: II/6. f., északi: II/8. f.) egykorú, egy időben épült a jellegük alapján, de nem volt lehetőségünk a faltalálkozások vizsgálatára. Megtaláltuk az

ehhez tartozó, 15. század eleji járószintet (III. járószint) alkotó padlótéglákat, amelyeket szürke, mészszemcsés habarcsba raktak. A padlószintet később megemelték 55 cm-rel (II. járószint) a 15. század második felében, 16. század első felében.<sup>65</sup>

A déli oldalfal nyugati végében lehetett a helyiség bejárata, amelyet később befalaztak vagy megemelték (II/5. f., vegyes falazatú, szürke, mészszemcsés habarccsal, feltárt szélessége: 140 cm, magassága: 55 cm).

A nyugati oldalfalon (II/1. f.), közvetlenül a mai burkolat alatt gótikus lábazati falfestés nyomai kerültek elő 42 cm-es magasságban, 310 cm hosszan. Az egyrétegű, „kanálhátas”, 0,1–2,5 cm vastagságú vakolatn a festés figyelhető meg. A díszítményt piszkosfehér–sárga–vörös–sárga–piszkosfehér–sárga színű, íves aljú mezők alkotják, amelyekben brokátot imitáló motívumok (sárga alapon piros, vörös alapon fekete mustra maradványai) láthatók. Alattuk a III. padlóig fekete sáv húzódik. Az előrajzot finom piros ecsetvonásokkal készítették el, majd a festéknyomokból ítéhetően elsőként az alsó fekete sávot festették meg, utána a különböző színű mezőket, végül patronnal a brokátmustra elemeit.<sup>66</sup>

A toronyalj délnyugati sarkában egy boltozott vízgyűjtő (II/7. f., 100×144×121 cm) helyezkedett el, amely feltehetően kézmosó/lavabo része volt. Ez alapján a helyiség sekrestyeként funkcionált a középkorban. A víz egy vájatolt hasábkövön, majd tetőcserepen keresztül folyt az aknába. A II. járószinthez tartozott, mert a III. járószint falfestése befutott a faragott kődarab mögé.<sup>67</sup> A vízgyűjtőből két darab kakas formájú bronz csapfogó került elő, amelyek a kézmosó részét képezték. Ez a forma a 15–17. századból Svájtól Hollandiáig várak és kolostorok leletanyagából egyaránt

60 A budai domonkos kolostorban talált, Bene di Jacopo del Bene sírkövén a címerben egy hosszú szárú, gyökeres heraldikus liliom van. PRAJDA 2011. 29–35; DRASKÓCZY 2017. 3. Az adatot köszönöm Bartos Györgynek.

61 Élein kúszólevelek húzódnak, mind a négy oldalát finoman kidolgozott, csúcsíves vakmérművekkel kitöltött, kereszttrózsával lezárt, kúszólevelekkel kísért, meredek vimpergák díszítik. A töredék három lapja festett: az alsó sáv vörös, a vimpergák külső kerete zöld, a többi része fekete színű. A negyedik, szintelen oldal valószínűleg a fal felé állt. A faragvány alján illesztési sík, benne csaplyukkal. REICH et al. 2016. 377–378.

62 A keleti fal (I/7. f.) téglából épült. Alapterülete: 108×70×109 cm. A nyugati (I/8. f.) vegyes falazatú, kváderkő- és téglasor váltakozik. Alapterülete: 115×50×245 cm.

63 A feltárás során nem lehetett megfigyelni a falalapozás teljes hosszát és alapozásának alját.

64 A bontás során két falalapozásnak tűnt, ezért kapott külön számot, de a teljes feltárás során vált egyértelművé, hogy egy falról van szó.

65 A padlótéglák mérete: 19×19×4 cm. A II. és a III. járószint közötti feltöltésben a legkésőbbi érme Habsburg Ferdinánd dénárja (1526–1564) volt. A III. járószint alól friesachi dénár (13. század első fele), Albert-dénár (1437–1439), I. Ulászló-dénár (1442–1443) került elő. A pénzeknek a padlók korára vonatkozóan csak fenntartásokkal tulajdoníthatunk kelező szerepet, mivel a padlók felbontásával azok elkészülte után is temetkezettek a toronyaljban. Ennek ellenére figyelemre méltónak tartjuk, hogy a II–III. padló között I. (Habsburg) Ferdinánd érme a legkésőbbi, míg a vélhetően a 15. századi toronyalj falával egykorú padló fölött a legkésőbbi veret I. Ulászló dénárja.

66 Lángi József falképre restaurátor az alábbi erdélyi, felvidéki, olasz és osztrák párhuzamokra hívta fel a figyelmemet, amit hálásan köszönök neki: Aquileia, Berethalom, Darlac, Magyarremete, Maria Wörth, Mesendorf-Mese, Milano, Poruba, Pürgg, Siter. A festés eljárásbeli sajátosságainak tisztázásában is Lángi József volt a segítségemre, fogadja köszönetemet.

67 Párhuzamok: Taliándörögd, Szent András-templom (KOPPÁNY 2000. 107), Gönc, pálos kolostor (BODÓ–PUSZTAI 2004. 324), Kurityán, pálos kolostor (CZEGLÉDY 1988. 218).



25. Az osszáríum keleti oldala (2017/9. f.)  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



26. 2017/1/2. fal  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



27. A nyugati karéj déli vége (2017/3/6. f., 2017/3/12. f.) és az apszison kívül fekvő kőbéléses sír (2017/3/8. f.)  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



28. Pilléralapozás (2017/3/10. f.)  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



29. Polygonális szentély támpillérekkel  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



30. A boltozatot tartó pillér lábazata  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

ismeretes.<sup>68</sup> A bronzból, rézből öntött és megmunkált csapokat elsősorban hordóknál, a kisebb példányokat szobai, asztali víztartó edényeknél használták. Hazai forrásokban 1490-ben említik elsőként a rézcsapot.<sup>69</sup> A megtalált példányhoz hasonló darabok elsősorban településekről (Tikos-Nyárfás-dűlő, Csongrád-Bokros, Jováki-part)<sup>70</sup> és várakból (Kőszeg, Bajcsa)<sup>71</sup> ismeretek.

ASzűzMária-kápolnából<sup>14</sup>, különböző mértékben bolygatott, koporsós temetkezés került elő. Mindegyik melléklet nélküli volt, ezért koruk nehezen határozható meg.

2017-ben a II. János Pál pápa tér több pontján folytatunk kutatást az Arany János utca felújításához kapcsolódóan. Ennek során sikerült a négykaréjos alaprajzú templomtól északra fekvő osszárium további falrészleteit (szürke, mészs szemcsés habarcsú, tört köves; északnyugati sarka – 2017/4. f.; keleti zárófala, délkeleti sarka és déli zárófala téglaboltozatindítással, északkeleti sarka – 2017/9. f.) megtalálni (25. kép).

A püspöki székesegyház nyugati homlokzatától nyugatra 16,5 m-rel egy igen rossz megtartású, omlékony,

északnyugat–délkelet irányú falalozás részlete (2017/1. f.) került elő, amely az alapozás mélységéből (megmaradt magassága: 22 cm) és szélességéből (80 cm) adódóan valószínűleg temetőkerítés (feltárt hossza: 530 cm) volt. A nyugati falsíkján meszelt vakolatrészeket figyeltünk meg.

A püspöki székesegyház déli oldalán, a Géza nagyfejedelem tér nyugati részében több, melléklet nélküli sírt tártunk fel. A terület déli végében az egyik temetkezésnél (2017/2. sír) az elhunyt jobb medencecsontjánál két bronzkarika feküdt, amely a melléklet jellegéből következően középkori.<sup>72</sup>

A II. János Pál pápa tér délkeleti negyedében végzett tervásatás újabb falmaradványokat hozott felszínre, ezek is kívül estek a Kralovánszky-féle szelvényeken.

A habarcsuk (szürke, erősen mészs szemcsés) és a jellegük alapján ugyanazon falhoz tartozó támpillérek részleteit (keleti: 2017/1/1. f.; nyugati: 2017/1/2. f.) tártuk fel közvetlenül a déli karéjt elbontó kriptától délre (26. kép). A különbség az alapozási mélységükben mutatkozott, mert a keleti támpillért közel 1 m-rel mélyebben alapozták a nyugatinál a terepviszonyok miatt (keleti irányba lejt az altalaj). A hozzájuk tartozó falat a kripta építésével teljesen elbontották, alapárkának a nyomát sem találtuk meg. A 2014/6/1. falkiszedés és a 2016/2/9. falalozás esik a feltételezett alapárkának a vonalába.

A négykaréjos alaprajzú templom nyugati apszisának déli fele (2017/3/6. f.) került a felszínre, melyet egy közműcső vágott át (27. kép). Az épület többi részéhez hasonlóan a Velencei-hegységéből származó gránitaplitból, római tegulákból és mészkövekből épült a karéj sárga, mészs szemcsés, téglalérményes habarccsal. A déli végéhez csatlakozó derékszögű falszakasztól (2017/3/12. f.) 1,5 m-rel északra, az épületbelsőben Kralovánszky Alán által is dokumentált, római tegulákból falazott pilléralapozás (2017/3/10. f., 112×96×30 cm) került elő, amely csekély alapozási mélységéből adódóan nem rendelkezik nagy teherhordó képességgel (28. kép).

A nyugati apszison kívül egy lapos kváderekkel bélelt sírgödör (2017/3/8. s., külső mérete: 283×125×60 cm) helyezkedett el. Erősen bolygatott temetkezés volt, mely a tájolását tekintve a karéjhoz igazodott, ezért a templom fennállásának idején alakíthatták ki.

A kutatás során feltártuk a déli apszist elbontó 18. századi kripta északi oldalának további szakaszát (2017/

68 HOLL 1992. 63; DRACK 1997. passim.

69 „Chyap de cupro” – SZAMOTA–ZOLNAV 1902–1906. 113.

70 HONTI et al. 2006. 57–66; HORVÁTH–SIMON 1996. 459. 81. kép: 13–14.

71 HOLL 1992. 63, 79. kép: 3; VÁNDOR 2002. 76.

72 MAGYAR 2006. 173.



31. Északi támpillér (2018/1. f.)  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



32. Déli kriptá  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár



33. 2018/5. fal  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

kriptá), valamint a nyugati falát teljes hosszában (2017/ kriptá), és a délinek egy részletét (2017/1/7. f.).<sup>73</sup> Vegyes falazatú (kő, téglá) oldalainak belső síkját vakolat fedte. A sírkamra téglalobozata beomlott, maga alá temetve a helyiségben elhelyezett koporsós temetkezéseket. Az elhunytak mellől kora újkori, újkori rózsafüzérek, hajtűk, pártadászék kerültek elő.

2018-ban a püspöki székesegyház hosszházának nyugati harmadában, illetve közvetlenül a nyugati homlokzata előtt folyt a feltárás, amellyel újabb részleteket sikerült tisztázni a középkori templom építéstörténetével kapcsolatban.

<sup>73</sup> A kutatások során nem találták meg a kriptá keleti zárófalát, mert egy nagy méretű beásás elvitte.



34. A keleti karéj (2018/VII/3. f.) részlete  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

Közvetlenül az épület padlóburkolata alatt jelentkezett egy poligonális, támpillérekkel megerősített, 8 m szélességű szentélyzáródás (29. kép). A szentélyfal (2018/8. f.) alapozását laposabb tört kövek alkotják sorokba rendezve, sárga, mészszemcsés habarcsba rakva, majd zoklival elválasztva a felmenő falszakasza (tört kövek között téglák) következik 28 cm-es magasságban megmaradva. A belső falsíkon rózsaszínű habarcsnyomokat figyeltek meg. Két helyen megmaradt a boltozatot tartó falpillérek körtetagos lábazata (60×90×30 cm) a szerkesztővonalakkal együtt. Műformáik alapján I. Károly uralkodási idejére keltezhető (30. kép).<sup>74</sup> A lábazatok alatt egy négyszögletes alaptestet (90×66×42 cm) alakítottak ki nagyobb kváder- és tört kövekből, amelyek részben vannak kötésben a szentélyfallal. Ezt követően

74 Legközelebbi párhuzama a Szűz Mária-prépostság templomából ismeretes. DERCSÉNYI 1943. 17–19.



35. A nyugati karéj északi végéhez csatlakozó falszakaszok (2018/2/1. f., 2018/2/2. f., 2018/3/3. f., 2018/3/4. f., 2018/3/5. f.)  
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

az alapozását (magassága: 40 cm) már szabálytalanul rakott tört kövekből készítették sárga, mészszemcsés habarccsal a szentélyfal mellé közvetlenül.

A déli támpillér (2018/4. f.) egy nagy méretű gödör (mélysége: 320 cm) miatt megsüllyedt, amelyről egy hosszanti repedés (20 cm széles) is tanúskodik. Ennek okán megerősítették a falat, és egy 30 cm-rel szélesebb, 30 cm-rel hosszabb szakaszt (tört köves, habarcsa szürke, mészszemcsés, 230×180×80 cm) húztak rá ez utóbbi alapra (szabályosabb tört kövekből épült sárga, mészszemcsés habarccsal, 200×150×120 cm). A szentély déli végénél csak a támpillér indítását figyelhettük meg a kutatási terület korlátozottsága okán. Az északi támpillér (2018/1. f., 230×140×205 cm) sarkait nagy méretű hasábkövekkel (45×45×40 cm) erősítették meg, amelyek valószínűleg már külső járósintet jeleznek (31. kép). A szentély alapozásában a falazási módot, a jellegét és minőségét tekintve négy részt különítettünk el.<sup>75</sup>

A szentélybelsőben egy padlószintet (világosbarna habarcsos réteg különböző árnyalatokkal, tetején kissé megégett rózsaszínű réteggel) is találtunk -35 cm-en (padlóburkolattól mérve), majd -70 cm-en már egy erősen sárga habarcsos építési réteg jelentkezett. A padlószint feletti törmelékes feltöltési rétegből egy limoges-i corpus került elő.

A szentélyen belül két, elsősorban téglából falazott kripta keleti végének részletét találtuk meg kizárólag. A betöltésükben építési törmelék volt, de a kutatási

75 1. A legelső tört köves, felszínén vörösesbarna kőréteg húzódik, magassága: 55 cm. 2. Tört köves, felszínén kissé kiugró kőszorral,

terület korlátozottsága miatt nem tárhattuk fel a sírgödör aljáig (32. kép).<sup>76</sup>

A szentélytől 2 m-rel keletre egy északnyugat–dél-kelet irányú falmaradvány több szakasza (2018/2. f., 2018/5. f.) húzódott, amelytől nyugatra fordultak elő kizárólag sírok, ezért temetőkerítés volt (33. kép). Ennek északnyugati folytatása jelentkezett a székesegyház északi oldalán.

A püspöki székesegyház bejáratánál felszínre került a négykaréjos templom keleti karéja (2018/VII/3. f.) teljes egészében, melynek alapozásában gondosabb falrakási technikát figyeltünk meg (34. kép).

Az északnyugati torony nyugati falának északi pilasztere előtt a 2017-ben, a déli oldalon feltárt támpillérekhez hasonló (2017/1/1. f., 2017/1/2. f.) alapozás (2018/1/1. f., 94×140×54 cm) került elő, a hozzá csatlakozó falmaradványt a bolygatásokkal elvitték, de ennek alapárkába estek a 2016/2/12–13., 2014/1/5. alapozások. A támpillér párját (2018/3/4. f., 170×125×25 cm) is megtaláltuk tőle 12 m-rel északnyugatra (az osszáríum délnyugati sarkánál). A Kralovánszky által már feltárt nyugati karéj északi végéhez (2018/1/1. f.) csatlakozó derékszögű falszakasz részlete (2018/2/2. f.) mellett találtunk egy, az előbbihez csatlakozó szürke, mészszemcsés habarcsú falszakaszt (2018/3/3. f.). Az északi végéhez egy támpillért (2018/3/4. f.) építettek, a falazási módjukból következően egyszerre készültek. A kettő csatlakozásánál egy keleti irányba induló falrészletet (2018/3/5. f.) is felfedeztünk, amely egy vonalba esett a 2014/1/5. és a 2016/2/12–13. falalpozásokkal (35. kép). Az osszáríum délnyugati sarkának részlete (2018/3/6. f.) is láthatóvá vált.

A püspöki székesegyház nyugati homlokzata előtt hat, még a középkori templombelsőben kialakított kriptát tártunk fel, amelyeket a mellékletekből ítélhetően a 17–18. században másodlagosan felhasználtak.

## Összefoglalás

Nagyobb, összefüggő felület feltárására csak a székesegyház nyugati homlokzata előtt volt lehetőség, a 19. századig működő temető sírjai és a területet át-

szelő közművek pusztításai következtében itt is zömmel kisebb falszakaszokat találtunk csak, gyakran az alapárkok is megsemmisültek. Az épületbelsőben és a székesegyház tövében végzett ásatások kisebb felületekre, kutatóárkokra szorítkozhattak. A falak összefüggéseinek meghatározásában, keltezésében, a templom építéstörténete főbb mozzanatainak megrajzolásában, környezete középkori, kora újkori beépítettségének meghatározásában gyakran csak a falak jellegére, főként habarcsára támaszkodhattunk. A talajforgatások révén a keltező értékű rétegek megsemmisültek (10. kép).

A legkorábbi falszakaszok – figyelembe véve a négykaréjos alaprajzú templom falait – a Velencei-hegységből származó gránitaplítból, másodlagosan felhasznált római tegulákból, míg a falszélek mészkő kváderekből épültek sárga, mészszemcsés, téglaořleményes habarccsal. A későbbi falak elhelyezkedését tekintve bizonyosak lehetünk abban, hogy a következő építési periódust a kis templom kelet felé történő bővítése jelentette. Ennek falait tört kövekből emelték sárga, mészszemcsés kötéssel. Az ezt követően kiépült, nyugat felé is megnövelt épület falaiban az építőköveket szürke, mészszemcsés habarcsba rakták. Ezek azok a támpontok, amelyekre támaszkodva megkíséreltük a feltárt falak periodizációját, természetesen egyéb szempontokat (például viszonyuk más falakhoz) is szem előtt tartva.

A négykaréjos alaprajzú templom építésének ideje (Géza nagyfejedelem uralkodása: 972–997, illetve 12. század) megosztja a kutatást, az újabb feltárások a régészet oldaláról értékelhető leletek és rétegek hiányában nem vittek közelebb a keltezés kérdésének megoldásához.<sup>77</sup>

A feltárások során láthatóvá vált az északi (2014/1/4. f.), a keleti (2018/VII/3. f.) és a nyugati karéj (2017/3/6. f., 2018/1/1. f.), valamint az őket összekötő derékszögű falszakaszok (2014/1/1. f., 2014/4/2. f., 2017/3/6. f., 2017/3/12. f., 2018/2/2. f.) is. A feltételezett déli apszis helyén egy 18. századi kriptá állt. A karéj keleti indítása helyén vastag, elsimított vakolatréteget figyeltünk meg, amely a 18. századi kriptá készítésekor került ide, elfedve a feltételezett és elbontott karéjos alaprajzú fal helyét, ezért elképzelhető, hogy az indítását elbontva a helyét vas-

magassága: 50 cm. 3. Tört kövekből, kváderkövekből sorokba rakott falalap, végén 1-1 db nagyobb méretű kváderkövel. Magassága: 75 cm. 4. Valószínűleg már felmenő falszakaszról van szó, tört kövekből rakott világossárga, mészszemcsés habarccsal. Magassága: 25 cm.

76 Északi kriptá feltárt részlete: 70×150×80 cm, déli kriptá feltárt részlete: 45×133×120 cm.

77 Kralovánszky Alán és Siklósi Gyula Géza fejedelemhez köti a templom korát. KRALOVÁNSZKY 1983. 80–81; SIKLÓSI 1990. 13–14. Buzás Gergely és Szakács Béla Zsolt az alaprajzi párhuzamok alapján (Řeporyje Szent Péter–Pál-temploma, a prágai Óváros Keresztelő Szent János-temploma, Řeznovice Szent Péter és Pál-temploma) a 12. századra teszi a templom korát. BUZÁS 1999. 138–139; 25. jegyzet; SZAKÁCS 2021. 530–531. 2018-ban a prágai Vyšehrad várában

tagabb vakolatréteggel fedték el, ezért nem állapítható meg teljes bizonyossággal a megléte. A római tegulákból falazott pillértalazat (2017/3/10. f.) csekély alapozás-mélységéből nyugati karzatra következtethetünk, mert a korábbi kutatásban gondolt kupola szerkezetét ez az alapozás nem bírta volna el. A templom szentélyének szakrális jelentőségét azzal hangsúlyozták, hogy azt igényesebben alakították ki a többi karéjhoz képest. A nyugati apszison kívül fekvő, lapos kváderkövekből kialakított sírgödör az Árpád-korra jellemző, különösen a 11–12. századra.<sup>78</sup> Talán ez az egyetlen adat, amely arra utal, hogy a templom az Árpád-kor első felében épülhetett.

A következő építési periódusban a keleti karéjt elbontva egy hosszházat (2016/2/16, 1/10, 11/4.) emeltek a 14. század első felében poligonális záródású, támpillérekkel megerősített, a hosszházzal azonos szélességű szentéllyel (2018/8. f., templom belső mérete: 24×8 m). A délnyugati torony felmenő falai alatt feltárt, alóla 60–100 cm szélességben kinyúló, egymással azonos falszövetű és habarcsú alapfalak (1/3. f., 1/5. f.2, 1/9. f.) a bővítéssel egykorú, vagy közel egykorú épületrészről tanúskodnak a templom déli oldalán. Az ehhez az időszakhoz tartozó padlószintet nem találtuk meg a toronyaljban. Funkcióját illetően kezdetben sekrestye lehetett. A keleti irányú bővítés északi falát az északnyugati toronyalj bejáratánál (11/4. f.) fedeztük fel, amelyhez egy támpillér is csatlakozott. Ennek párja lehetett az északi karéj keleti végénél lévő falmaradvány (2014/1/2. f.). Sajnos a keleti bővítés és a délről csatlakozó épületrész falainak illeszkedését – amint arról fentebb szó volt – nem lehetett megvizsgálni. Az utóbbi helyiség nyugati oldalfalát nem ismerjük a toronyépítés és a későbbi falak miatt, de a torony délkeleti sarkánál megfigyelt támpillér sárga habarcsa alapján esetleg ennek a bővítménynek a sarokpillére (2016/2/1. f.) lehetett. A helyiség közepén húzódó, kelet–nyugati irányú fal (1/3. f.) hasonló habarcsú, mint a vélhető sekrestye keleti (1/5. f., 1/9. f.) és északi zárófala (1/10. f.), de egyelőre nem tudjuk, milyen funkciót töltött be. A helyiség déli zárófalát nem lehetett vizsgálni statikai okokból.

Az 1935 óta ismert gótikus ablakok arról tanúskodnak, hogy a 14. századi poligonális bővítéshez északról és délről csatlakozó mellékterek fölött tornyok emelkedtek. A tornyok emelésének korát nem tudjuk meghatározni, de valószínűnek tartjuk, hogy a templom-

ásatással és falkutatással megismerhető késő középkori épületek egy építkezés különböző fázisai során jöttek létre. A toronyaljak Zsigmond-korinak meghatározott árkádívei közül a délnyugati toronynak a hajóra nyíló árkádíve egyértelműen bizonyítja, hogy a két tér csak a másik függvényében épülhetett meg ilyen módon. Az építkezés menetén belül az elsőbbséget nem tudjuk meghatározni, így a tornyok emelésének pontosabb relatív időrendjét sem.

Az átépítési időszakhoz köthetők a szürke, mészszemcsés habarcsú falszakaszok. A délnyugati toronyaljban kizárólag az északi oldalon (1/6. f.) tudunk megfigyelni ilyen alapozást. Az épületrész toronnyá építésével a sarkait támpillérekkel (2016/2/8. f., 2016/2/1. f.) megerősítették. A helyiség közepén egy oltárt (1/1. f.) emeltek, amellyel így az kápolna funkciót tölt be. Ez idő tájt alakították ki a Del Bene családhoz köthető kriptát is, az időpont meghatározásában az 1410-es évek második feléből, 1420 körüli időszakból származó sírkő is a segítségünkre van. A falazott sírgödör jelzi ennek az időszaknak a padlószintjét.

Az északnyugati toronynak nem volt előzménye a falak tanúsága szerint, de későbbi voltát mutatja a gótikus szentélyhez képest, hogy építésekor az északi zárófal keleti támpillérét (11/2–3. f.) elbontották. Nyugati falának hajó felé néző oldalán vakárkádót alakítottak ki, és a helyiség belsejét kifestették. A hozzá tartozó III. járószintet a 16. században megemelték, így egy szintbe került a sekrestye a délnyugati toronyalj padlószintjével.

Az átépítések során 18 m-re megnövelték a templom hajójának szélességét a még fennálló karéjok elbontásával. A kibővítéssel a zárófalakat (2016/2/12–13. f., 2014/1/5. f., 2018/3/5. f., 2018/3/3. f., 2016/2/9. f., 2014/6/1. f.) támpillérekkel (2018/1/1. f., 2018/3/4. f., 2017/1/1. f., 2017/1/2. f.) erősítették meg. A belső tér tagolására egyetlen pillér-alapozás (2014/4/1. f.) utal, de a nagy fokú bolygatottság miatt további darabok nem kerültek elő.

Az előkerült kegytárgyak alapján erre az időszakra tehető a belső templomtérre utaló kripták kialakítása is, amelyeket a kifosztásukat követően feldúlva a török uralom után ismét használatba vettek. A templom északi zárófalához egy kápolnát csatoltak, amely alatt osszáriumot alakítottak ki. Innen nem kerültek elő keltező leletek, a pincetérben talált boltozati bordákat csak feltételesen tarthatjuk a csontkamra fölé emelt kápolna boltozatából származóknak. Sokszög

folytatott feltárások során a fehérvárihoz hasonló alaprajzú templom került elő, melyet a 10. század közepe és a 11. század közepe közé datál a kutatás. VARADZIN 2020. 17. Köszönöm Kiss Etelének,

hogy erre a tanulmányra felhívta a figyelmemet.  
78 HORVÁTH et al. 2005. 160–161; TÓTH 2017. 25–26.

záródása gótikus építményre utal, szürke habarcsa is a későbbi, a templom keleti irányú bővítéséhez köti az épületet. Az osszárium rendeltetésű pincetér déli fala a templom nyugati bővítésének északi falától 1,2 m-re húzódott. Az itt feltárt pillér nem a pincetér tengelyében, hanem a templom és az osszárium északi fala közötti távolság felezési pontjában áll. A közvetlenül mellette felhalmozódott csontok a pillér és az osszárium egykorúságát valószínűsítik, aszimmetrikus elhelyezkedésének okát a pincetérben abban látjuk, hogy az osszárium feletti tér kialakításában lehetett szerepe. A minden bizonnyal kápolna rendeltetésű felső tér déli falát a templom északi fala alkotta. Feltehetően az ebben kialakított nyíláson keresztül lehetett belépni a kápolnába. A szűkebb pincetér magyarázata lehet, hogy a templom északi falát a déli falhoz ha-

sonlóan támpillérek támasztották, és a pinceteret ezek végénél mélyítették le. A templom északi fala és alapárka olyan mértékben elpusztult a későbbi temetkezések miatt, hogy az egykori támpillérek létét az osszárium melletti szakaszon nem tudjuk bizonyítani.<sup>79</sup> Az 1750-es éveket követően a középkori hosszházat lebontották, és kelet felé bővítették a templomot. Ekortól képezte a keleti toronypár a templom nyugati homlokzatát. A székesegyház északi és déli oldalán talált falak keltezése kísérő leletek hiányában nehéz, legnagyobb valószínűséggel középkoriak, esetleg a hódoltság korából, vagy azutáni, de mindenesetre még a templom keleti, barokk bővítése előtti időből származnak. Topográfiájukból arra következtethetünk, hogy a középkorban a templom és temetője kelet felé nem terjedt ki jelentős mértékben.

79 Siklósi Gyula a Hentel-kápolna alapjaiként azonosította az osszárium falait. SIKLÓSI 1990. 14.

**Rövidítések**

IKM – István Király Múzeum, Székesfehérvár  
SZIKM – Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

**Irodalom**

ÁMF I–IV.

GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I–IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987–1998.

BAITZ 1996

BAITZ Péter: *Székesfehérvár. Négy évszázad városképei.* Székesfehérvár, Fejér Megyei Múzeumegyesület, 1996.

BARTONIEK 1987

BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.

BARTOS–LÁNGI 2017

BARTOS György–LÁNGI József: *Székesfehérvár. Szent István király bazilika – székesegyház építéstörténeti dokumentációja.* Székesfehérvár, 2017. Kézirat, MÉM MDK Tervtár, D53286.

BÉL 2017

BÉL Mátyás: *Notitia Hungariae. Novae Historico Geographica, IV/2. Comitatus Alba Regalis.* Ed. BENEI Bernadett–GÓZSV Zoltán–JARMALOV Rezső–TÓTH Gergely. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017.

BODÓ–PUSZTAI 2004

BODÓ Balázs–PUSZTAI Tamás: *A gönci pálos kolostor 2004. évi régészeti kutatásáról.* *Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 43.* 2004. 321–348.

BUZÁS 1999

BUZÁS Gergely: *A kései Mátyás-kor királyi építkezései és a későgótikus építészet stílusáramlatai Magyarországon.* In: *Középkori egyházi építészet Erdélyben – Architectura religioasă medievală din Transilvania.* Szerk. KISS Imola–SZŐCS Péter Lvente. Satu Mare, Muzeului Sătmărea, 1999. 135–162.

CD I–XI.

*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, I–XI.* Studio et opera Georgii FEJÉR. Buda, 1829–1844.

CZEGLÉDY 1988

CZEGLÉDY Ilona: *A kurtyáni pálos kolostor.* *Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 25–26.* 1988. 211–227.

DERCSÉNYI 1943

DERCSÉNYI Dezső: *A székesfehérvári király bazilika.* Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1943.

DŁUGOSS 1711

DŁUGOSS, Ioannis: *Historiae Polonicae libri XII.* Lipsiae, 1711.

Cs. DOBROVITS 1989

Cs. DOBROVITS Dorottya: *Székesfehérvár, székesegyház.* In: *Magyar székesegyházak.* Szerk. ÉRI István. Budapest, Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, 1989. 97–112.

DRACK 1997

Walter DRACK: *Zur Geschichte des Wasserhahns: Die römischen Wasser-Armaturen und mittelalterlichen Hahnen aus der Schweiz und dem Fürstentum Liechtenstein.* Zürich, Hans Rohr, 1997.

DRASKÓCZY 2017

DRASKÓCZY István 2017. *A sókamarák igazgatása és tisztségviselői (1440–1457).* *Turul, 90.* 2017. 1. sz. 2–7.

ENTZ 1984

ENTZ Géza: *Székesfehérvár és Sopron építészeti megjelenése a 15. században (1390–1470).* *Történelmi Szemle, 27.* 1984. 390–403.

Evlia 1908

Evlia Cselebi *török világutazó magyarországi utazásai, II.* (1664–1666). Fordította és jegyzetekkel kísérte KARÁCSON Imre. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1908.

FEJÉRMEGYEI NAPLÓ

Tömegsírt találtak a székesegyház mellett. *Fejérmegyei Napló* 42. 211. sz. (1935. szeptember 15.) 1.

FÜGEDI 1967

FÜGEDI Erik: *Székesfehérvár későközépkori alaprajza és a polgárság kezdetei Magyarországon.* *Településtudományi Közlemények, 20.* 1967. 31–45.

FÜGEDI 1972

FÜGEDI Erik: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon.* *Századok, 106.* 1972. 69–96.

FÜGEDI 1984

FÜGEDI Erik: *A magyar király koronázásának rendje a középkorban.* In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. SZÉKELY György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 255–273.

HOLL 1992

HOLL Imre: *Kőszeg vára a középkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

HONTI et al. 2006

HONTI Szilvia–FÁBIÁN Szilvia–GALLINA Zsolt–HAJDÚ Ádám Dávid–HORNOK Péter–KOÓS István–MERSDORF Zsuzsa–MOLNÁR István–NÉMETH Péter Gergely–POLGÁR Péter–P. SZEŐKE Judit–SERLEGI Gábor–SIKLÓSI Zsuzsanna–SÍPOS Carmen–SOMOGYI Krisztina: Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004–2005). Előzetes jelentés, IV. *Somogy Múzeumok Közleményei*, 17/A. 2006. 7–70.

HORVÁTH et al. 2005

HORVÁTH László András–KOROM Anita–TEREI György–SZILAS Gábor: Előzetes jelentés az épülő Kőérberek, Tóváros-Lakópark területén folyó régészeti feltárásról. *Aquincumi Füzetek*, 11. 2005. 137–167.

HORVÁTH–SIMON 1996

HORVÁTH László András–H. SIMON Katalin: Történeti és régészeti adatok egy közép-alföldi falu feudális kori történetéhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei: Studia Archaeologica*, 2. 1996. 403–554.

KÁLLAY 1988

KÁLLAY István: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 18. 1988.

KÁROLY 1898

KÁROLY János: *Fejér vármegye története*, II. Székesfehérvár, Fejérvár Megye Közönsége, 1898.

KOPPÁNY 2000

KOPPÁNY Tibor: Kralovánszky Alán taliándörögdi templomrom ásátása. In: *Kralovánszky Alán Veszprém megyei kutatásai*. Szerk. REGENYE Judit. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2000.

KOZÁK 1984

KOZÁK Károly: Közép-Európa centrális templomai (IX–XI. század). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 17. 1984. 107–144.

KRALOVÁNSZKY 1968

KRALOVÁNSZKY Alán: Székesfehérvár – Püspöki székesegyház. In: *Az 1967. év régészeti kutatásai*. (Régészeti Füzetek, I/21.) Szerk. Sz. BURGER Alice. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1968. 78.

KRALOVÁNSZKY 1969

KRALOVÁNSZKY Alán: Székesfehérvár – Püspöki székesegyház. In: *Az 1968. év régészeti kutatásai*. (Régészeti Füzetek, I/22.) Szerk. Sz. BURGER Alice. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1969. 70–71.

KRALOVÁNSZKY 1971

KRALOVÁNSZKY Alán: Székesfehérvár – Belváros, Arany János u. 5–7. In: *Az 1971. év régészeti kutatásai*. (Régészeti Füzetek, I/25.) Szerk. Sz. BURGER Alice. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1971. 63.

KRALOVÁNSZKY 1983

Alán KRALOVÁNSZKY: The earliest church of Alba Civitas. *Alba Regia*, 20. 1983. 75–88.

LÁSZLÓ–SIMON 1996

LÁSZLÓ András–H. SIMON Katalin: Történeti és régészeti adatok egy közép-alföldi falu feudális kori történetéhez. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 2. 1996. 403–468.

MAGYAR 2006

MAGYAR Károly: Balatonszabadi-Pusztatorony régészeti kutatása a középkori templom temetőjének leletei, I. *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei*, 17/A. 2006. 169–192.

MEZŐ 2003

MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003.

MÓRA 1972

MÓRA Magda: Források Fejér megye török kori történetéhez. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 6. 1972. 211–226.

MREV I–IV.

*Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára*, I–IV. Szerk. FRAKNÓI Vilmos–LUKCSICS József. Budapest, Római Magyar Történeti Intézet, 1896–1907.

PAUER 1866

PAUER János: *Emlék-lap a székesfehérvári székesegyház be-szentelési ünnepére nov. 25-kén 1866*. Székesfehérvárott, özv. Számmer Pálnénál, 1866.

POLGÁR 1936

POLGÁR Iván: Tanulság a fehérvári székesegyház megújításából. *Székesfehérvári Szemle*, 6. 1936. 3–4. sz. 102–104.

## PRAJDA 2011

PRAJDA Katalin: Egy firenzei sírköve a középkori Budán Bene di Jacopo del Bene szerencsétlenül végződött követjárása In: „*És az oszlopok tetején liliumok formáltattak vala*”. *Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára*. Szerk. TÓTH Áron. Budapest, CentrArt, 2011. 29–35.

## REICH 2019

REICH Szabina: A székesfehérvári Szent István király székes-egyház régészeti kutatása. *Az Úr építi – Magazin*, 1. 2019. 51–60.

## REICH et al. 2016

REICH Szabina–KULCSÁR Mihály–LÁNGI József–BARTOS György–LŐVEI Pál: Leletek Székesfehérvár középkori Szent Péter-plébániatemplomból. *Művészettörténeti Értesítő*, 65. 2016. 373–381.

## REICH–SKORKA 2020

REICH Szabina–SKORKA Renáta: Belvárosi ingatlanok a fehérvári polgárok kezén a középkorban. In: *Birtok és birtoklás a középkori Magyarországon*. Szerk. ZSOLDOS Attila. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2020. 199–219.

## RIBI 2022

RIBI András: A prépost és a káptalan egyezsége 1512-ben. Megjegyzések a fehérvári falakon kívüli Szent Miklós-társaskáptalan késő középkori történetéhez. In: *Ruscia–Hungaria–Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára*. Szerk. BAGI Dániel et al. Pécs, Kronosz Kiadó, 2022. 510–528.

## SIKLÓSI 1990

SIKLÓSI Gyula: *Adattár Székesfehérvár középkori és török kori építészetéről*. Székesfehérvár, Megyei Művelődési Központ, 1990.

## SIKLÓSI 1993

SIKLÓSI Gyula: A székesfehérvári Szent Anna-kápolna környékén folytatott régészeti kutatások eredményei. *Archeológiai Értesítő*, 120. 1993. 71–84.

## SIKLÓSI 1999

Gyula SIKLÓSI: *Die mittelalterlichen Wehranlagen, Burg- und Stadtmauern von Székesfehérvár*. (Varia Archaeologica Hungarica, XII.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1999.

## SIKLÓSI 2013

SIKLÓSI Gyula: *A török kori Székesfehérvár*. Székesfehérvár, MH Összhaderőnemi Parancsnokság, 2013.

## SZAKÁCS 2021

SZAKÁCS Béla Zsolt: *Árpád-kori építészet a Dunántúlon*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2021.

## SZAMOTA–ZOLNAY 1902–1906

SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula: *Magyar oklevél-szótár*. Budapest, 1902–1906.

## SZARKA 2003

SZARKA Géza: *A székesfehérvári Belvárosi Plébánia története*. Székesfehérvár, Székesfehérvár Város Levéltára, 2003.

## SZÜCSI et al. 2019

SZÜCSI Frigyes–MORGÓS András–HORVÁTH Emil: Székesfehérvár kő városfalának gerendaalapozásából származó minták dendrokronológiai és radiokarbon vizsgálati eredményei a régészeti és a történeti adatok tükrében. *Alba Regia*, 47. 2019. 9–33.

## SZÜCSI et al. 2023

SZÜCSI Frigyes–MORGÓS András–HORVÁTH Emil–SZÖLLŐSY Csilla: A székesfehérvári Árpád-kori vár védműveinek építéstörténeti vázlatja. *Magyar Régészet*, 12. 2023. 2. sz. 17–28.

## THÚRY–KARÁCSON

THÚRY József–KARÁCSON Imre: *Török történetírók*, I–III. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1893–1916.

## TÓTH 2017

TÓTH Zoltán: Az Árpád-kori Abasár. *Studia Agriensia*, 33. 2017. 20–27.

## VÁNDOR 2002

VÁNDOR László: A bajcsai vár fém-, fa- és csonttárgyai. In: *Weitschawar. Bajcsa-Vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében*. Szerk. Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 73–82.

## VARADZIN 2020

Ladislav VARADZIN: In the shadow of Prague Castle? The earliest history of Vyšehrad Castle (c. 950–1070). *Early Medieval Europe*, 28. 2020. 1–22.

## VASS 1973

VASS Előd: Székesfehérvár XVI. század török forrásai. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 7. 1972. 275–298.

## ZSOLDOS–THOROCZKAY–KISS 2016

ZSOLDOS Attila–THOROCZKAY Gábor–KISS Gergely: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2016.

## The research history and building history of the church in the historical centre of Székesfehérvár

Between 2014 and 2023, the opportunity arose to conduct archaeological excavations and wall examinations inside the episcopal cathedral located at Pope John Paul II Square in Székesfehérvár and in its immediate vicinity. The research results facilitated deeper insight into the building history of Saint Peter's parish church, identified as the medieval predecessor to the building.

The area around the cathedral, at the highest point of the inner city (the area bounded by the present-day Megyeház Street, Városház Square and Kossuth Street), became in the early period of the Árpád era a separate royal centre fortified with defensive walls. Excavations in this area uncovered remnants of warehouse-like buildings from this period which fulfilled an economic function. Within the fortifications was a tetraconch, excavated by Alán Kralovánszky in 1971, which had a 10×10-metre square central space with four apses; based on parallels with a similar floorplan and on historical assumptions, it was dated to the tenth century and identified as the burial site of Grand Duke Géza. Art historical research, by contrast, dates the building to the twelfth century, and the excavations have not brought us closer to resolving this question.

The topography of the historical city centre underwent substantial transformations following the first Mongol invasion of Hungary, when around 1249, King Béla IV resettled the northern citizens within the city walls.

The latter action is testified by the timber-framed houses unearthed here and their adjoining storage pits and wells. The church maintained its high status even after the city ceased to be the seat of power, as is evidenced by its later reconstructions. In the first half of the fourteenth century, the eastern apsis was dismantled and a nave was added, with a polygonal sanctuary at the end, identical in width to the nave and reinforced with buttresses, and a sacristy attached to the south side. The Gothic

windows, which have been known since 1935, prove that towers were erected above the side spaces connected to the north and south of the polygonal extension. Judging from the arcade observed in the bases of the towers, these constructions took place during the age of Sigismund of Luxembourg. An altar was installed beside the eastern wall of the south part of the building, converting the space into a chapel. During the same period, the crypt associated with the Del Bene family was also built, as proven by the gravestones, which date from the second half of the 1410s and around 1420. The walled crypt indicates the height of ground level at this time. Examination of the walls suggests there was no earlier north-western tower, and it must have been constructed later than the Gothic sanctuary, as shown by the removal of the eastern buttress of the north wall of the nave. A vaulted water cistern, possibly belonging to a lavabo, was uncovered in the south-western corner of the sacristy, substantiating the function of the room. A blind arcade was formed on the western wall of the connecting room, on the side facing the nave, and the interior of the base of the tower was painted. Details of these only survive at the level of the footing. The floor level of the base of the south-western tower was raised in the sixteenth century, aligning it with the floor level in the sacristy. During the reconstructions, the site of the tetraconch was replaced with a nave measuring 18 m in width; its construction is substantiated by the Gothic arches observable on the western facade of the towers that still stand today, and by the foundation walls and crypts unearthed in front of the cathedral. During this expansion, the end walls were reinforced with buttresses. The arrangement of the interior space is indicated by a single pillar footing, but owing to the large-scale disturbances, no further pieces were found. Attached to the northern wall of the church was a chapel, with an ossuary underneath. After the 1750s, the medieval nave was demolished and the building was extended towards the east. From then on, the eastern pair of towers constituted the western facade of the church.

### TÁRGYSZAVAK

Székesfehérvár; középkori topográfia; Szent Péter-plébánia-templom; székesegyház; régészeti és épületrégészeti kutatások

### KEYWORDS

Székesfehérvár; medieval topography; Saint Peter's parish church; cathedral; archaeological and building archaeological research

